

Rozdział I

WYBRANE ASPEKTY READAPTACJI SPOŁECZNEJ WIĘZNIÓW

Sylwester Bębas

Resocjalizacja sprawców przestępstw połączona z pozbawieniem wolności jest współcześnie uznawana za nieefektywną, przede wszystkim, dlatego, że stosowanie kar izolacyjnych i długoterminowe uwięzienie powoduje wiele niekorzystnych i nieodwracalnych zmian fizycznych oraz psychicznych, które stają się przyczyną stygmatyzacji oraz marginalizacji byłych skazanych i wykluczenia ich z uczestnictwa w różnych przejawach życia społecznego. Ponadto sprawcy umieszczani w zakładach karnych stale przebywają w środowisku społecznie wykolejonych więźniów, którzy wzajemnie wywierają na siebie demoralizujący wpływ i z reguły dzieje się tak, że jednostki po zwolnieniu z zakładu karnego wynoszą zniewolenie przestępcze, w wyniku, którego ponownie dopuszczają się przestępstw i wykazują wyższy stopień wykojenia społecznego niż w okresie przed umieszczeniem w zakładzie⁴³⁶.

Odplata, odstraszenie i ochrona społeczeństwa to bardzo ważne funkcje, jakie więzienia spełniały od zarania dziejów cywilizacji. Spełniają je nadal i nic nie

⁴³⁶ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] J. Szacki, W. Derczyński, A. Jasińska-Kania (red.) *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975, s. 166, 177.

wskazuje na to, żeby pod tym względem coś miało się zmienić. Jednak od czasów oświecenia, w okresie ostatnich dwóch wieków, liczni reformatorzy życia społecznego (choćby J. J. Rousseau, a w Polsce J. U. Niemcewicz⁴³⁷, M. Nakwaski⁴³⁸, F. Skarbek⁴³⁹ i A. Moldenhawer⁴⁴⁰) zauważyli, że jeśli więzienie spełnia tylko te funkcje – jest to dalece niewystarczające.

Represja karna i izolowanie przestępców nie może być jedynym środkiem, stosowanym w odpowiedzi na zachowania przestępne. Samo tylko zamykanie przestępców w zakładach karnych, samo ich izolowanie od społeczeństwa, nie stanowi dobrego rozwiązania. Kara pozbawienia wolności stosowana jako jedyny środek, nie tylko nie zmniejsza, ale wręcz przeciwnie – zwiększa liczbę różnych problemów społecznych⁴⁴¹.

Poza tym wychowanie zakładowe jest wychowaniem sztucznym, prowadzonym w warunkach diametralnie różnych od warunków życia, w jakich skazany dotychczas żył i jakich będzie żył po odbyciu kary. Dąży się, zatem do tego, aby środki karne typu zakładowego stosowane były tylko w wyjątkowych wypadkach, tzn. wobec sprawców, którzy przejawiają poważne zaburzenia charakterologiczne, popełnili czyn o znacznym stopniu szkodliwości społecznej oraz co, do których istnieje podejrzenie, że oddziaływania resocjalizacyjne w warunkach wolnościowych nie przyniosą pożądaných rezultatów. Jednocześnie dąży się do tego, aby oddziaływania resocjalizacyjne wobec skazanych na karę pozbawienia wolności przebiegały w warunkach możliwie jak najbardziej zbliżonych do warunków życia w społeczeństwie⁴⁴².

Dlatego w nowoczesnym myśleniu o karaniu uwzględnia się kwestię indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności⁴⁴³ oraz procesów probacyjnych. W Polsce propagatorem probacji jest A. Bałandynowicz, który poświęcił temu zagadnieniu kilka pozycji książkowych⁴⁴⁴. Autor porządkując definicje probacji ze względu na cztery kryteria podaje:

⁴³⁷ J.U. Niemcewicz, *O więzieniach publicznych, czyli domach pokuty rzecz krótka, jakimi są w Stanach Zjednoczonych Ameryki i jak w Królestwie Polskim zaprowadzone być mogą*, Warszawa, 1818.

⁴³⁸ M. Nakwaski, *O więzieniach pokutniczo-poprawczych*, „Przyjacieli Ludu”, Leszno, 1842, 13, 99-103 i inne.

⁴³⁹ F. Skarbek, *O poprawie moralnej winowajców w więzieniach*, Warszawa, 1822.

⁴⁴⁰ A. Moldenhawer, *O przeprowadzaniu odosobnienia w zakładach więziennych*, Warszawa, 1866-1870.

⁴⁴¹ Por. L. Sałapa, *Aktualna sytuacja i perspektywy polskiego więziennictwa jako instytucji resocjalizacyjnej*, [w:] S. Bębas, (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom 2010, s. 34.

⁴⁴² W. Czajka, *Efektywność resocjalizacyjna umieszczania nieletniego poza zakładem poprawczym*, Warszawa 1979, s. 7.

⁴⁴³ S. Lelental, *Indywidualizacja wykonania kary pozbawienia wolności*, Łódź 1970; P. Wierzbicki, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Warszawa 1976; J. Górny, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996; M. Kuć, *Indywidualizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno - prawna*, M. Kuć, I. Niewiadomska, (red.), Lublin 2004; M. Kuć, *Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007; K. Linowski, *Zasady i etapy tworzenia indywidualnego programu oddziaływania na skazanych*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2003, nr 3, s. 12-14.

⁴⁴⁴ Zob. A. Bałandynowicz, *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa 1996; tenże, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002; tenże, *Filozofia probacji - podstawy aksjologiczne systemu sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo”, luty 2005, nr 2; tenże, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006; tenże, *Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej*, [w:] *Resocjalizacja*, B. Urban, J. M. Stanik, (red.), Warszawa 2007, s. 81-122; tenże, *System probacji. Kary*

1. **kryterium formalno-prawne** – według tej definicji probacja jest wstrzymaniem wykonania wyroku przez sąd. Sprawca pozostaje w społeczeństwie pod dozorem kuratora na czas określony przez sąd. Jeżeli zaangażuje się w cokolwiek, co jest zakazane przez sąd, dozór kuratorski może zostać odwołany i sprawcę skazuje się za popełniony czyn. Taką koncepcję probacji przyjęło środowisko prawnicze,
2. **kryterium statusu podopiecznego** – w tym kontekście probacja odzwierciedla status przestępcy skazanego na probację. Podczas gdy jego wolność pozostaje częściowo ograniczona to status pozostaje lepszy niż innych przestępców. Osoby te nie są całkowicie wolne ani uwięzione, mogą pracować utrzymywać rodzinę, unikać efektów więzienia i naprawić wyrządzone ofiarom szkody,
3. **kryterium podsystemu wykonawczego w ramach sądownictwa karnego** – probacja w tym kontekście odnosi się do organu administracji lub organizacji, która zajmuje się świadczeniem usług probacyjnych dla młodocianych lub dorosłych sprawców. Obejmuje ona zastosowanie konkretnych środków mających na celu pomoc. Podkreśla rolę kuratora w pilnowaniu, nadzorowaniu i resocjalizacji klienta,
4. **kryterium procesu** – w tej definicji zawiera się zbiór funkcji, działań, usług i postępowanie samego sprawcy. Jest on postrzegany jako zjawisko równoległej działalności sądu, sprawcy i społeczeństwa. Proces obejmuje konieczność regularnego meldowania się skazanego u kuratora, konieczność świadczenia usług, których potrzebuje sprawca w trakcie resocjalizacji oraz doradztwa, a także nadzoru kuratora w celu kontroli przestrzegania warunków probacji⁴⁴⁵.

Probacja „stanowi formę sankcji kryminalnych nałożonych przez sąd na sprawcę po ogłoszeniu wyroku uznającego go winnym, lecz bez uprzedniego ukarania go więzieniem”⁴⁴⁶. Probacje stosuje się względem tych przestępców, u których istnieje pozytywna szansa na ich resocjalizację, powinna być stosowana zwłaszcza wobec młodocianych ponieważ w ich przypadku uwięzienie wydaje się działaniem zbyt restryktywnym. „W probacji karą jest częściowe pozbawienie wolności, gdyż przestępca pozostaje pod nadzorem kuratora, który kontroluje przestrzegania warunków nałożonych przez sąd. Probacja jest rodzajem wyrokowania, który można nałożyć na skazanego za przestępstwo, a któremu pozwala się żyć w społeczeństwie zgodnie z ustaleniami sądu. Musi on przyjąć warunki sądu i zgodzić się na pozostanie pod nadzorem kuratora. Jeżeli wywiąże

średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, T. Bulenda, R. Musidłowski, (red.), Warszawa 2003, s. 330-355; tenże, *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, B. Hołyst, S. Redo, (red.), Kalisz 1996, s. 48-68; tenże, *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej*, [w:] *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, J. Szałański, (red.), Łódź – Warszawa - Kalisz 1998, s. 101-113.

⁴⁴⁵ A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa...* dz. cyt., s. 21-22.

⁴⁴⁶ A. Baładynowicz, *Filozofia probacji. Podstawy aksjologiczne sprawiedliwego karania*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, T. Bulenda, R. Musidłowski, (red.), Warszawa 2003, s. 19.

się z warunków w wyznaczonym okresie, jego status pozycyjny kończy się i zostaje zwolniony spod jurysdykcji sądu. Jeżeli nie wywiąże się, sąd może zastosować inny rodzaj kary włącznie z umieszczeniem go w zakładzie karnym. A zatem w szerszym sensie probacja jest nie tylko sankcją penalną i określoną instytucją prawną, lecz również rozbudowanym systemem świadczeń i usług⁴⁴⁷.

Jak zauważa L. Sałapa „zamknięcie kogoś w więzieniu nie wystarcza, jako adekwatny środek prewencji recydywy. Zamykając przestępcę w więzieniu, nierzadko pogłębiaamy te problemy, które leżały u podłoża jego czynów przestępczych. Pobyt w więzieniu, który wyłącznie izoluje, sprzyja wykluczeniu społecznemu, wypadnięciu z rynku pracy i ról społecznych, może pogłębiać demoralizację, oducza przyjmowania na siebie odpowiedzialności za własny los, może kształtować postawy apatii, bierności, zależności od pomocy, a także agresji i wrogości wobec otoczenia społecznego. Te negatywne czynniki, zawsze obecne w instytucjach penitencjarnych, muszą zostać czymś zrównoważone. Jeśli tego nie zrobimy, nie wypełnimy dobrze społecznej misji więziennictwa. Dlatego właśnie niezbędne jest, aby więzienie właściwie realizowało także czwartą wymienioną funkcję, tj. resocjalizację⁴⁴⁸.

Sytuacja więziennictwa jest bardzo trudna, populacja osadzonych jest o kilkanaście tysięcy większa niż liczba miejsc zakwaterowania, infrastruktura jest przestarzała i niefunkcjonalna, a środki finansowe pozwalają na zaspokojenie ok. 60-70% realnych potrzeb, przez co można stwierdzić, że więzienia są miejscami niehumanitarnymi. Ponadto w więzieniach w coraz większym stopniu szerzy się demoralizacja, przez co stają się one antyspołeczne. Wypuszcza się z nich ludzi bardziej wykolejonych, niż byli przed izolacją, co istotnie pogarsza stan bezpieczeństwa publicznego⁴⁴⁹. Krytyka izolacji więziennej, dokonywana m.in. w ramach podejścia humanistycznego, jest niezmiernie bogata w argumenty, które precyzyjnie wykląda B. Urban⁴⁵⁰, czy F. Kozaczuk.⁴⁵¹

Jak podkreśla E. Wysocka „stygmatyzacja i instytucjonalna deprecjacja doświadczana przez jednostki w warunkach instytucji totalnych, nie może służyć autokreacji, która wyznacza możliwość przebudowy zautonomizowanej tożsamości dewiantywniej w jej formę prospołeczną. Wzmacnia natomiast mechanizm opozycyjności wobec proponowanych i narzuconych „z góry” wzorów tożsamości „prospołecznej”. Powoduje też nasilanie się zjawisk kryzysowych wynikających z konieczności przystosowania się jednostki niedostosowanej społecznie do warunków izolacji. Stygmatyzacja wynikająca z koncentracji na odrębności

⁴⁴⁷ A. Baładynowicz, *Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej*, [w:] *Resocjalizacja...* op. cit., s. 92.

⁴⁴⁸ L. Sałapa, *Aktualna sytuacja i perspektywy polskiego więziennictwa jako instytucji resocjalizacyjnej*, [w:] S. Bębas, (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom 2010, s. 34.

⁴⁴⁹ P. Moczydłowski, *Brakujące ogniwo wymiaru sprawiedliwości- Urząd Probacji i Więziennictwa*, „Praca Socjalna” 2009, nr 2, s. 57-58.

⁴⁵⁰ B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 2000, s. 101-108.

⁴⁵¹ F. Kozaczuk, *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego. Analiza porównawcza postaw wobec norm i wartości nieletnich oraz młodzieży szkolnej i skazanych*, Rzeszów 2005.

i różnicy, które są obarczone silną społeczną repulsją, ogranicza szanse harmonijnego zintegrowania i włączenia nowych elementów we własną tożsamość. Jednostka niedostosowana ma ograniczony wybór w warunkach izolacji więziennej, z dwóch niezadowolających alternatyw:

1. może wybrać odrębność i różnicę, odrzucane przez społeczeństwo i budować tożsamość opozycyjną, co wtórnie zostanie naznaczone i poddane sankcjom ze strony personelu (kontrolerów);
2. może zasymilować się, stosując taktyki pozornego przystosowania, nie służące trwałej i postulowanej zmianie o charakterze rozwojowym, w kierunku samodoskonalenia.

Człowiek, czując się zniewolony, w sytuacji wyboru z dwu nieatrakcyjnych celów, ale jedynie możliwych w sytuacji stygmatyzacji, przyjmuje strategię wycofania (tożsamość nieefektywna, negatywna, odbita) lub często pochodną wobec niej strategię ataku (tożsamość opozycyjna).⁴⁵²

Negatywne formy przystosowania się do warunków izolacji, czyli funkcjonowania w obrębie instytucji, określa się terminem prizonizacji i tworzenia się w ramach struktury formalnej instytucji tzw. „drugiego życia”⁴⁵³. Prizonizacja skazanych, czyli umieszczenie w placówkach resocjalizacyjnych w warunkach izolacji, jest systemem samodestrukcyjnym, gdyż nieformalna struktura społeczności więźniów kształtuje ich negatywne postawy, przeciw czemu personel zakładowy nie ma skutecznych metod działania. Ponadto nieprzygotowany profesjonalnie personel sam wykazuje restrykcyjne i pozbawione refleksyjności działania, przez co często wzmacnia oddziaływanie struktur nieformalnych. Izolacja traktowana jest jako czynnik nie tylko dehumanizujący jednostkę, ale stanowiący źródło pogłębiającej się demoralizacji i degradacji psychicznej, co wzmacnia przypisane jednostce izolowanej piętno. Realnie zaś uniemożliwia to rzeczywistą readaptację społeczną jednostki niedostosowanej. Obszary problemowe związane z izolacją – wyznaczające różne zakresy i formy patologii w odniesieniu do reakcji i wzorów zachowania (stereotypy dynamiczne, techniki społecznego funkcjonowania), przeżyć, popędów i potrzeb psychicznych, motywacji i przekonań, postaw, wartości, oraz dysfunkcji somatycznych – mogą obejmować: środowisko socjopsychiczne osób izolowanych, oraz stanowić efekt negatywnej stygmatyzacji społecznej, który wyznacza różne dysfunkcje natury psychicznej, a także negatywne sposoby ich rozładowania (np. uzależnienie, agresywność reaktywna, samouszkodzenia)⁴⁵⁴.

⁴⁵² E. Wysocka, *Rola i funkcje religii w procesie resocjalizacji w świadomości skazanych – analiza teoretyczna i empiryczne egzemplifikacje*, [w:] S. Bębas, (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom 2010, s. 274.

⁴⁵³ M. Ciosek, *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk 1995; por. J. Kamiński, S. Milewski, *Resocjalizacja skazanych. Poradnik dla kuratorów sądowych*, Warszawa 1979.

⁴⁵⁴ G. Babiker, L. Arnold, *Autoagresja. Mowa zranionego ciała*, Gdańsk 2002. (Tłum. M. Polaszewska-Nicke); A. Kempa, *Rola diagnozy psychologicznej w programowaniu resocjalizacji skazanych z anomaliami*

Ważnym problemem w postępowaniu z więźniami jest przygotowanie ich do życia na wolności, czyli ich readaptacja społeczna⁴⁵⁵. Przez pojęcie readaptacji społecznej „rozumie się najczęściej ponowne przystosowanie się jednostki do czynnego i samodzielnego życia, wyrażającego się w pełnieniu ról społecznych związanych z podstawowymi sferami i płaszczyznami ludzkiej egzystencji”⁴⁵⁶. Powołałam się na słowa W. Ambrozika, który uważa, że „podstawowym czynnikiem warunkującym proces readaptacji społecznej więźnia do harmonijnego uczestnictwa w życiu społecznym jest niewątpliwie poziom jego wykojenia i towarzysząca temu stygmatyzacja ze strony znaczących grup i instytucji społecznych oraz dewiacyjna tożsamość rozwijająca się w efekcie dysocjalnej socjalizacji. To wszystko lokuje wykojeoną jednostkę w środowisku przestępczym, gdzie przez mechanizmy uczenia się i identyfikacji postępuje proces zadomawiania się jej w tym środowisku i jego podkulturze. Oczywiście jest, że im częściej, dłużej, wcześniej oraz z większą intensywnością trwały kontakty z takimi środowiskami, tym możliwości resocjalizacji, a w konsekwencji szanse na osiągnięcie stanu readaptacji społecznej przez eks – dewianta są mniejsze”⁴⁵⁷.

Jak słusznie zauważa A. Szymanowska w przypadku osób, które przebywały w zakładach karnych przez kilka lub kilkanaście lat, świat do którego wracają, jest już innym światem niż ten, który zostawili w chwili aresztowania. Zdarza się, że w trakcie ich pobytu w więzieniu umierają ich rodzice, rozpadają się rodziny, przestaje istnieć zakład, w którym pracowali, znajomi się wyprowadzili. Problemy, z jakimi spotykają się osoby odzyskujące wolność nie sprowadzają się jednak tylko do spraw bytowych, znacznie poważniejsze są problemy natury psychologicznej, jak np. poczucie bezradności, brak wiary w siebie, bierność, oczekiwanie, że podobnie jak w więzieniu *ktos za nich ich sprawy załatwi*. Lęk przed porażką osłabiają alkoholem, odkładając starania o ułożenie sobie życia na wolności na później⁴⁵⁸.

T. Szymanowski⁴⁵⁹ analizując kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego w okresie transformacji ustrojowej stwierdził na podstawie badań empirycznych, że recydywa młodych wiekiem skazanych po raz pierwszy w okresie 5 lat po zwolnieniu z zakładu karnego wynosiła 45,4%. Natomiast młodych wiekiem uprzednio karanych wynosiła 70%. Ten sam Autor zauważył, że

i zespołami uzależnień, [w:] B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa w progu XXI wieku*, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996; B. Waligóra, *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.

⁴⁵⁵ Zob. G. B. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok, 2002, s. 179; B. Skafiriak, *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności* [w:] *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, B. Skafiriak (red.), Kraków 2007; M. Leśniak, *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne*, [w:] *Wina – Kara – Nadzieja - Przemiana*, J. Szałański, (red.), Łódź - Warszawa- Kalisz 1998, s. 499-503.

⁴⁵⁶ W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja*, B. Urban, J. M. Stanik, (red.), Warszawa 2007, s. 182.

⁴⁵⁷ *Ibidem*, s. 184.

⁴⁵⁸ A. Szymanowska, G. Korwin-Szymanowski, *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów 2009, s. 71-72.

⁴⁵⁹ T. Szymanowski, *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. [w:] *Problemy więziennictwa w progu XXI wieku*, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996, s. 134-146.

długotrwałe odbywanie kary pozbawienia wolności nie tylko nie ma znaczenia w zmniejszeniu recydywy, ale w praktyce staje się czynnikiem utrudniającym powrót do społeczeństwa. Również surowe wykonywanie kary nie przyczynia się, zdaniem T. Szymanowskiego, ale także i wielu innych kryminologów, do poprawienia skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. Zaś zatrudnienie, jako takie, samodzielnie nie stanowi istotnego czynnika poprawiającego efektywność resocjalizacji mierzonej wskaźnikiem recydywy właściwej. Natomiast pozytywny związek z brakiem recydywy mają wszelkie formy kształcenia, różnorakie szkolenia, kontakt z rodziną i warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Skazani, którzy powracają do życia w społeczeństwie są narażeni na wiele przeciwności ze strony środowiska zarówno lokalnego jak i większości społeczeństwa. Po wyjściu na wolność skazani wracają do środowiska, które w dużym stopniu przyczyniło się do popełnianych przestępstw i do utraty człowieczeństwa. Kłopotem, który pojawia się bardzo często jest powrót do alkoholizmu z powodu wejścia do środowiska nadużywających alkoholu. Podopieczni objęci opieką postpenitencjarną często sygnalizują, że chcieliby być odizolowani od towarzystwa, które znowu może doprowadzić ich do więzienia⁴⁶⁰.

B. Skafiriak rozpatrując jakość readaptacji społecznej twierdzi, że jest ona uzależniona „w głównej mierze od skazanych, między innymi ze względu na warunki kryminogenne środowiska, do którego być może powrócą po odbyciu kary. Pomyślność tego złożonego procesu ma swoje uwarunkowania także w kulturze społecznej. By proces reintegracji społecznej był kontynuowany poza jednostką penitencjarną, potrzebne jest zainteresowanie drugim człowiekiem i problemami, w związku z sytuacją przejścia z izolacji do wolności społecznej. Akceptacja, tolerancja, pozytywne ustosunkowanie społeczne do osób w fazie ponownej socjalizacji społecznej wymagają zmiany mentalności społeczeństwa, zorientowanej na zysk udzielenia pomocy osobom opuszczającym zakłady karne, jaki będzie procentował jakością naszego życia, a skazanym pozwoli uwierzyć, iż z chwilą zwolnienia nie rozpoczyna się dla nich prawdziwe uwięzienie na wolności”⁴⁶¹.

Istnieją czynniki, które warunkują poziom readaptacji społecznej. Jednym z nich jest poziom jego wykołejenia. Cz. Czapów⁴⁶² wymienia następujące etapy społecznego wykołejenia:

1. Stadium pierwsze. Jednostka ma poczucie odrzucenia, odtrącenia, osamotnienia. Wywołuje to u niej: agresję w stosunku do otoczenia, bunt i wrogość wobec rodziców, niemożność skupienia uwagi, poczucie znudzenia, zniechęcenia, zniecierpliwienia, brak kontroli nad emocjami.

⁴⁶⁰ Zob. J. Sikora, *Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych*, Warszawa 1978, s. 254.

⁴⁶¹ B. Skafiriak, *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności*, [w:] B. Skafiriak (red.), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007, s. 257.

⁴⁶² Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971, s. 54.

2. Stadium drugie. Następuje utrwalanie wrogich reakcji w stosunku do osób najbliższych, autorytetów i otoczenia. Osoba nie potrafi już nawiązać poprawnego bliskiego kontaktu emocjonalnego. Głód emocjonalny i społeczny, który w ten sposób powstaje, zaczyna zaspakajać poza domem i rodziną. Posiada pierwsze symptomy, objawy wykołajenia społecznego: ucieczki w alkohol, ucieczki z domu, ze szkoły, wybryki seksualne.
3. Stadium trzecie. Aktywność antyspołeczna staje się automatyzmem i zaczyna sprawiać jednostce przyjemność. Nawiązuje kontakt z grupami chuligańskimi, przestępczymi lub z gangami. Satysfakcję przynoszą jej antyspołeczne wyczyny, dokonywane w towarzystwie kolegów z grupy. Poprzez taką działalność osoba popada w konflikt z prawem i moralnością.

Wykonanie kary pozbawienia wolności oraz tymczasowego aresztowania to nie tylko czasową izolacją przestępcy od środowiska, to przede wszystkim funkcja resocjalizacyjna. Readaptacja społeczna skazanych ma na celu przygotowanie skazanych do odpowiedzialnego życia w społeczeństwie, nauczenie spędzania wolnego czasu, przeciwdziałanie powstawania patologii społecznych, a także kształcenie u skazanych umiejętności pozwalających na pełnienie akceptowanych ról społecznych oraz przeciwdziałanie poczuciu wykluczenia ze społeczeństwa i potępienia przez nie. Tutaj można przytoczyć tezę sformułowaną przez Cz. Czapówa i S. Jedlewskiego, że „im bardziej jednostka ulega społecznej readaptacji, tym bardziej została zresocjalizowana”⁴⁶³.

Skazany opuszczający zakład karny, jest obciążony niekorzystnymi zmianami organicznymi i psychospołecznymi, na wolności funkcjonuje w warunkach silnego stresu wywołanego poczuciem bycia w sytuacji kryzysowej – opresji. Jest ona następstwem długotrwanie utrzymującej się deprivacji potrzeb w warunkach izolacji więziennej, wpływających na poczucie depersonalizacji i dehumanizacji oraz destrukcyjnym wpływem podkultury więziennej, a także nabytą bezzadnością w rozwiązywaniu problemów i radzeniu sobie w sytuacjach społecznych⁴⁶⁴.

Aby dokładnie przeanalizować problemy readaptacyjne osób opuszczających zakłady karne, H. Machel przeprowadził w 2000 r. badania na temat przyczyn powrotu do przestępstwa. Wskazały one między innymi przyczyny społeczne. Najistotniejsze to:

- a) trudność w znalezieniu pracy zarobkowej lub niemożność jej podjęcia,
- b) niedostateczne warunki materialne utrudniające egzystencję,
- c) pozostawanie na utrzymaniu rodziny,
- d) konflikt z rodziną,
- e) brak mieszkania lub jakiegokolwiek zakwaterowania,
- f) niechęć ze strony otoczenia społecznego,
- g) ucieczka w alkohol,
- h) pozostawanie poza jakąkolwiek kontrolą społeczną,

⁴⁶³ Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971, s. 169.

⁴⁶⁴ A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006, s. 234.

i) powrót do społecznego środowiska przestępczego.⁴⁶⁵

A. Szymanowska wyróżniła pięć głównych czynników, które mogą utrudniać readaptację społeczną:

1. Czynnik I tworzą zmienne, które wskazują na zaburzenia neurotyczne przejawiające się zaniżoną samooceną, nieumiejętnością przeciwstawiania się presji otoczenia, a także wysoki poziom lęku.
2. Czynnik II zawiera zmienne wskazujące na identyfikację z normami i wzorami zachowań podkultury przestępczej; jako dodatkowa wystąpiła w tym czynniku również zmienna, którą można zdefiniować jako prizonizację, czyli przystosowanie się do życia więziennego.
3. Czynnik III tworzą zmienne określające nieumiejętność panowania nad swoimi reakcjami i rozładowywania napięcia emocjonalnego (impulsywność i skłonność do agresji), a także słaby stan zdrowia i skłonność do alkoholu.
4. Czynnik IV zawiera zmienne wskazujące na brak wyuczonego zawodu oraz brak wykształcenia, a także na brak wsparcia w rodzinie.
5. Czynnik V koncentruje się na problemie skłonności do wykorzystywania innych⁴⁶⁶.

Problemy readaptacyjne mogą także pojawić się w związku z relacjami rodzinnymi. Często dochodzi do zaburzenia więzi rodzinnych, które równie dobrze mogą wynikać z dysfunkcji osobowościowych skazanego, jak i negatywnych postaw określonych członków grupy (rodzina może nie akceptować osoby dozorowanego, pogłębiając w ten sposób patologizację więzi rodzinnych). Dochodzi wtedy do konfliktu jednostek, który wytwarza kryzys w rodzinie, jeszcze bardziej pogarszając trudną sytuację jednostki, zaś w rodzinie generuje napięcie między jednostkami, co z kolei pogłębia dysfunkcyjność rodziny. Nawet, jeżeli poszczególni członkowie rodziny nie uczestniczą bezpośrednio w dysfunkcji zachowania osoby dozorowanej, to jednak wpływa ona negatywnie na wszystkie podmioty w grupie⁴⁶⁷.

Podczas sprawowania opieki postpenitencjarnej zauważone zostały trudności, które dotyczyły wzmocnienia bardzo rozluźnionych związków rodzinnych, brak wsparcia ze strony rodziny oraz bezdomność. Bezdomność dotyka dużą liczbę osób wychodzących na wolność po odbyciu kary pozbawienia wolności. Liczna grupa, którą głównie problem bezdomności dotyka to podopieczni z dużymi odchyleniami od normy psychicznej, czyli recydywistów lub wtórnych przestępców. Część osób to grupa, których rodzina się wyrzekła. Inni są bezdomni

⁴⁶⁵ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 298.

⁴⁶⁶ A. Szymanowska, *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów*, [w:] H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 190.

⁴⁶⁷ A. Baładynowicz, *Kuratela dla dorosłych – pomoc w przystosowaniu do życia w społeczeństwie*, [w:] E. Kielecka (red.), *Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków*, Białystok 2006, s. 111.

w dosłownym słowa znaczeniu. Są to ludzie samotni, pozbawieni wsparcia dlatego też szybko staczają się ponownie w przestępczość⁴⁶⁸. Podstawowym czynnikiem warunkującym proces readaptacji społecznej byłego przestępcy do harmonijnego uczestnictwa w życiu społecznym jest poziom jego wykołajenia. Cały proces wykołajenia społecznego i kształtowania się tożsamości przestępczej przedstawia B. Urban pisząc, że: „odkąd jednostka zostanie publicznie zdefiniowana jako dewiant, jej życie zmienia się w różnych sferach, inni zaczynają o niej inaczej myśleć, inaczej ją traktować i odnosić się do niej. Osiągnięcie dewiacyjnej tożsamości oznacza zniszczenie reputacji i uruchomienie procesu wykluczenia społecznego. Jedynym ratunkiem jest więc wejście do grona jej podobnych, a więc w podkulturę przestępczą, co ją emocjonalnie ratuje, ale i wzmacnia jej dewiacyjny system wartości, społeczny status i tożsamość”⁴⁶⁹.

Czynnikami utrudniającymi proces readaptacji społecznej są przede wszystkim:

1. trudności związane z zatrudnieniem, wynikające z sytuacji lokalnego rynku pracy, ale i z powodu niskich kwalifikacji zawodowych więźniów oraz braku zaufania pracodawców do osób z przeszłością przestępczą,
2. brak wsparcia ze strony rodziny i towarzysząca temu dysfunkcjonalność środowiska rodzinnego,
3. zadowolenie w środowisku przestępczym i bezwzględne poddawanie się jego wpływom,
4. trudności w przystosowaniu się do życia na wolności, wynikające zarówno z lęku towarzyszącego powrotowi do danego środowiska, jak i ze zmian, jakie dokonały się w konkretnym środowisku czy w społeczeństwie,
5. skłonność do zażywania narkotyków lub nadużywania alkoholu.⁴⁷⁰

Ważne jest aby u podstaw readaptacji społecznej więźniów znalazły się założenia wskazujące na to, że każde przestępstwo jest wynikiem niesprzyjających warunków tkwiących w środowisku lokalnym, i że wykołajenie społeczne i przestępczość muszą być przezwyciężone tam, gdzie powstały⁴⁷¹.

Po odbyciu kary pozbawienia wolności, pomimo, że skazani są dobrze przygotowani zawodowo pozostają oni na marginesie życia społecznego. Człowiek marginesu jest jakoby poza główną linią społeczeństwa. osoby powracające z zakładów karnych, podlegające procesowi marginalizacji, to ludzie, którzy w każdym obszarze, wymiarze i sferze życia zostają wykluczone ze społeczności,

⁴⁶⁸ Zob. J. Sikora, *Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych*, Warszawa 1978, s. 254-255.

⁴⁶⁹ B. Urban, *Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex- dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2004, t. 57, s. 148.

⁴⁷⁰ B. Urban, *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. LVII, 2004, s. 150; A. Szymanowska, *Wieżenie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 308-320.

⁴⁷¹ Por. S. Kowalski, *Przedmowa*, [w:] *System wychowawczy zakładu poprawczego*, J. Włodarek (red.), Warszawa 1977, s. 3-4; J. Czapska, *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych – możliwości i granice*, [w:] *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, J. Czapska, W. Krupiarz, (red.), Warszawa 1999, s. 56.

a więc z obszaru praw i przywilejów, jakie powinny być im dostępne z uwagi na godność osoby ludzkiej, jak i bycia istotą społeczną. Najbardziej podstawowe obszary marginalizacji to:

1. zawodowy – bezrobocie;
2. konsumpcyjny – brak dochodów, ubóstwo; kulturalny – niemożność dostępu do kultury, sztuki; oświatowy – wykształcenie, dostęp do niego; polityczny
3. brak możliwości wyrażania swego zdania, realizacji praw obywatelskich;
4. socjalny – związany z dostępem do opieki zdrowotnej, społecznej⁴⁷².

Pracodawcy nie chcą zatrudniać osób karanych, u skazanych pojawiają się różnorodne bariery psychologiczne, nie posiadają również wiedzy na temat obecnej sytuacji na rynku pracy oraz mechanizmach nim rządzących. Nadrzędnym bodźcem wpływającym na ich pojawianie się są postawy społeczne. To od nich uzależnione są indywidualne działania urzędników poszczególnych organizacji i instytucji pomocowych, pracowników socjalnych, decyzje pracodawców, a także reakcje członków rodziny, jak również każdego człowieka mającego bezpośredni bądź pośredni kontakt z byłym skazanym. To przyjęte postawy społeczne wyznaczają reakcje i zachowanie człowieka wobec różnorodnych problemów społecznych, są impulsem wyznaczającym określony kierunek zmian i działań w życiu tworzących strukturę postawy⁴⁷³.

Więźniowie przygotowujący się do opuszczenia jednostki penitencjarnej jak wynika z badań przeprowadzonych przez A. Szymanowską⁴⁷⁴ oczekują:

- pomocy psychologicznej 91%,
- wsparcia informacyjnego 88%,
- pomocy w poszukiwaniu pracy, pomocy prawnej i pomocy w organizacji życia 86%,
- pomocy rzeczowej 79%,
- pomocy pieniężnej 65%.

Wśród instytucji i organizacji, które zdaniem osadzonych powinny udzielać pomocy byłym więźniom znalazły się⁴⁷⁵:

- kuratorzy sądowi 83%,
- organizacje społeczne 80%,
- urzędy pracy 75%,
- ośrodki pomocy społecznej 63%,
- kościoły i organizacje religijne 60%.

⁴⁷² Zob. T. Kowalak, *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Warszawa 1998, s. 21.

⁴⁷³ J. Kwieciński, B. Waligóra, *Zatrudnienie w strategii readaptacji społecznej skazanych- na przykładzie Zakładu Karnego we Wronkach*, [w:] B. Skafiriak (red.) *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007, s. 223.

⁴⁷⁴ Por. A. Szymanowska, G. Korwin-Szymanowski, *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów 2009, s. 74.

⁴⁷⁵ Por. Tamże, s 74-75.

Intensywna praca ze skazanymi, mająca ułatwić im proces readaptacji społecznej zaczyna się na sześć miesięcy przed spodziewanym warunkowym zwolnieniem lub na sześć miesięcy przed końcem kary. Jest to czas niezbędny do przygotowania skazanego do życia po zwolnieniu, zwłaszcza do nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym⁴⁷⁶, stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami pomocy postpenitencjarnej, samorządami lokalnymi, kościołami.⁴⁷⁷ Warto podkreślić, że włączenie do kodeksu przepisów normujących zasady uczestnictwa społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz w świadczeniu pomocy w społecznej readaptacji skazanych traktowana jest jako jedna z najbardziej spektakularnych zmian w reformowanym prawie karnym wykonawczym. Ponadto skazanym zwalnianym, mającym trudności w znalezieniu pracy, zakwaterowania oraz otrzymania niezbędnej pomocy lekarskiej, właściwe organy lub instytucje udzielają niezbędnej doraźnej pomocy. Skazani nie dysponujący wystarczającymi środkami własnymi, otrzymują w chwili zwolnienia kwotę w wysokości do jednej trzeciej przeciętnego wynagrodzenia pracowników lub jej odpowiedni ekwiwalent.

Przed zbliżającym się zwolnieniem personel penitencjarny powinien:

- a) zaktywizować więźnia do znalezienia sobie pracy,
- b) omówić z nim przebieg readaptacji społecznej, szczególnie w aspekcie powrotu do rodziny, unikania towarzyskiego środowiska kryminogennego, powstrzymywania się od nadużywania alkoholu (ewentualnego ryzyka powrotu do narkotyków) itp.,
- c) omówić powrót więźnia do domu z jego rodziną (żoną, mężem, rodzicami, opiekunami), wskazać na możliwe reakcje i sposób traktowania zwolnionego, zasugerować, czego i jak od zwolnionego oczekiwać,
- d) o ile więzień zostanie prawdopodobnie przedterminowo warunkowo zwolniony i przewiduje się opiekę kuratorską, należy zapoznać przyszłego kuratora z dokumentacją osobopoznawczą więźnia, z jego końcową oceną i sporządzoną w związku z tym opinią stanowiącą podstawę do opieki resocjalizacyjnej w okresie readaptacji społecznej,
- e) jeżeli więzień wymaga pomocy materialnej lub innej, a sam nie zdołał jej sobie zapewnić, personel penitencjarny winien mu w tym pomóc⁴⁷⁸.

Działania te mają zapobiec ponownemu powrotowi do zakładu karnego, zwłaszcza, że o powrocie decydują często warunki ekonomiczne lub społeczne, które więźniowie zastają na wolności a z którymi nie umieją sobie poradzić⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, (Dz. U. z dnia 5 sierpnia 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami), art. 164 & 1; M. Kiryłuk, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.)*, „Biuletyn PRO 42. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Materiały”, Warszawa 2000, s. 354-355.

⁴⁷⁷ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, (Dz. U. z dnia 5 sierpnia 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami), art. 38.

⁴⁷⁸ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994, s.139-140.

⁴⁷⁹ Por. G. Szczygieł, *Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli sądowej)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 31, s. 64; S. Szelhaus, *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki wykołajenia*, Warszawa 1969, s. 124-125.

Warto pamiętać, że o powrocie do przestępstwa osób, które odbyły karę pozbawienia wolności w części lub w całości, decydują dwa istotne czynniki, to jest poziom oddziaływania korekcyjnego w więzieniu oraz sytuacja życiowa tych osób bezpośrednio po zwolnieniu. Nie należy zatem w sposób jednoznaczny i bezkrytyczny mierzyć skuteczności korekcyjnej więzienia samym faktem recydywy przestępczej⁴⁸⁰, gdyż osoba opuszczająca placówkę resocjalizacyjną, pozostawała w jakiejś mierze poza naturalnymi procesami zmian, jakie toczą się w każdym społeczeństwie, ale równolegle podlegała także skutkom totalności instytucji resocjalizacyjnej, które z racji tego, że przejmują całą organizację życia swoich pensjonariuszy, równocześnie skutecznie ich marginalizują bądź wręcz wykluczają z normalnego życia, a w konsekwencji kształtują w nich postawy wyuczzonej bezradności i roszczeniowości. Główne działania związane z pomocą więźniom w przystosowaniu się do życia na wolności powinny koncentrować się wokół spraw związanych z zatrudnieniem oraz wokół odbudowania harmonijnych stosunków rodzinnych. Gdyż zadomowienie i schronienie w środowisku pracy i życiu rodzinnym wydaje się spełniać podstawową rolę w społecznej readaptacji więźniów⁴⁸¹.

Zwolnienie z zakładu karnego, „oznacza zmianę środowiska życia, związaną z przejściem z warunków izolacji do wolności. Ta zmiana rozpoczyna rzeczywisty proces readaptacji skazanego. Zrozumiałe jest więc, że ustawodawca obwarował procedurę zwalniania licznymi rygorami. Zwolnienie z zakładu karnego może mieć dwie postacie: zwolnienie warunkowe, tj. po odbyciu odpowiedniej, określonej prawem części kary i zwolnienie definitywne, tj. po odbyciu kary w całości. Warunkowe zwolnienie jest więc w pewnym sensie nagrodą za dobre zachowanie w zakładzie. Stwarza możliwość szybszego opuszczenia zakładu. Co na ogół motywuje skazanych do starań w tym zakresie, zwolnienie definitywne zaś może świadczyć o braku poprawy u skazanego, następuje bowiem wraz z upływem okresu, na jaki kara została orzeczona”⁴⁸². Przy zwolnieniu warunkowym uwzględnia się ocenę postawy życiowej zwalnianego, jego właściwości i warunki osobiste, jak również sposób życia przed popełnieniem przestępstwa oraz zachowanie się po jego popełnieniu⁴⁸³. Poza tym skazany, który nie był uprzednio

⁴⁸⁰ Zob. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 428-429; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 132.

⁴⁸¹ Zob. W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja...* op. cit., s. 190-191.

⁴⁸² P. Stępiak, *Pomoc postpenitencjarna i społeczna readaptacja w świetle rozwiązań prawnych*, [w:] *Resocjalizacja*, B. Urban, J. M. Stanik, (red.), Warszawa 2007, s. 207.

⁴⁸³ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks Karny*, (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późniejszymi zmianami), art. 77 & 1; S. Lelental, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2000*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 40-41, s. 195-197; tenże, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*, „Studia Kryminologiczne i Penitencjarne” 977 t. 7, s. 255-292; M. Kiryluk, *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k. k. w.)*, „Biuletyn PRO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa” 2000 nr 42, s. 361-383; L. Stodolska, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, [w:] *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004, s. 155-164; M. Puszka,

karany, musi odbyć co najmniej połowę kary, nie mniej jednak niż sześć miesięcy,⁴⁸⁴ w przypadku recydywistów zaś 2/3 kary, a w przypadku recydywistów wielokrotnych 3/4 kary, nie mniej jednak niż jeden rok⁴⁸⁵.

Zwolnienie warunkowe jest obwarowane okresem próby w życiu na wolności. Próba ta ma dopomóc byłemu więźniowi w ponownym „umocowaniu się w społeczeństwie”. Okres ten nie może być krótszy niż dwa lata ani też dłuższy niż pięć lat⁴⁸⁶. Aby więźniowie mogli pokonać trudności związane z przystosowaniem się do życia po zwolnieniu z zakładu karnego muszą mieć wsparcie zewnętrzne. W przypadku jego braku, zwolnieni więźniowie będą poszukiwać go na własną rękę, często w dawnych zdemoralizowanych środowiskach⁴⁸⁷. Problematyce społecznej readaptacji skazanych oraz warunkom udzielania im pomocy najwięcej miejsca poświęca kodeks karny wykonawczy z 1997 r., który zagadnieniu temu poświęca dwa rozdziały: rozdział VII – „Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych”, oraz oddział XII rozdziału X – „Zwolnienie skazanych z zakładów karnych i warunki udzielania im pomocy.”

Działania służby więziennej, która stara się przygotować skazanego do readaptacji społecznej nie mają oczekiwanych skutków. Polskie więziennictwo mimo, że organizuje pomoc po zwolnieniu to nie ma wpływu na efektywność podejmowanych działań. Jeżeli zwolniona osoba nie podejmie samodzielnego funkcjonowania, przy wsparciu instytucji, to nie możemy mówić o readaptacji. Uzależnienie od systemu świadczeń pomocowych dotyka aktualnie znaczną część społeczeństwa i nie jest to tylko sprawa wyboru, z braku pracy, która umożliwia uzyskanie stabilizacji socjalnej uzależnienie to staje się koniecznością życiową⁴⁸⁸.

Isolacja penitencjarna, w szczególności długotrwała, mająca w konsekwencji doprowadzić do społecznej reintegracji przestępcy przyczynia się również do dezorganizacji więzi emocjonalnych i podstaw egzystencji. Reguły Minimum Postępowania z Więźniami z 1955 r. zalecają by już od początku odbywania kary brać pod uwagę konieczność udzielania im pomocy postpenitencjarnej oraz zachęcania do podtrzymywania i tworzenia więzi, które mogą ułatwiać readaptację społeczną i wspomóc ich rodzinę. Przepisy te ustalają pewne minimum wsparcia, do którego jest zobowiązana administracja penitencjarna. Składa się na to zwłaszcza udzielenie pomocy w uzyskaniu dokumentu stwierdzającego tożsamość, zaopatrzenie w środki utrzymania na najbliższy okres po zwolnieniu oraz w należyte i odpowiednie do pory roku ubranie, a także w fundusze na dotarcie do

Problemy resocjalizacji a warunkowe przedterminowe zwolnienie, [w:] Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji, J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, (red.), Lublin 2005, s. 202-227.

⁴⁸⁴ Por. *Ibidem*, art. 78 & 2.

⁴⁸⁵ Por. *Ibidem*, art. 78 & 2.

⁴⁸⁶ Por. *Ibidem*, art. 80 & 1.

⁴⁸⁷ Por. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r., o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593), art. 7.

⁴⁸⁸ I. Dybalska, *Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencjarnym realizowane przez służbę więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych, [w:] B. Skafiriak (red.), Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych, Kraków 2007, s. 176.*

miejsca, do którego osoba zwolniona się udaje. Należy jej ponadto okazać pomoc w znalezieniu odpowiedniego miejsca zamieszkania oraz zatrudnienia. Gorzej jest jednak z zastosowaniem się do tych reguł. Sytuacja materialna społeczeństwa coraz bardziej się pogarsza ze względu na zwiększający się poziom bezrobocia. Dotknęło to również zakłady penitencjarne. Konsekwencją ograniczenia możliwości zatrudniania więźniów było zaś m.in. pogorszenie się ich sytuacji materialnej i częste nie wywiązywanie się przez nich ze zobowiązań finansowych, zwłaszcza alimentacyjnych. Brak pracy dla skazanych wpłynął także na ograniczenie możliwości efektywnego świadczenia pomocy postpenitencjarnej przez zakłady penitencjarne. Głównym źródłem środków finansowych przeznaczanych na ten cel są bowiem potrącenia z wynagrodzenia za pracę więźniów. Jednocześnie okazało się, że niedostatków w zakresie pomocy postpenitencjarnej udzielanej przez zakłady penitencjarne nie może w pełni uzupełniać pomoc społeczna świadczona po zwolnieniu⁴⁸⁹.

Europejskie Reguły Więzienne, bardzo mocno podkreślają kwestie przygotowania inkarcerowanych do życia na wolności. Wszyscy więźniowie powinni korzystać z oddziaływań tak zorganizowanych, aby mogły one im pomóc w powrocie do społeczeństwa, życia rodzinnego oraz zatrudnienia po zwolnieniu. W tym celu należy przewidzieć odpowiednie procedury i specjalne kursy. W przypadku więźniów z dłuższymi wyrokami należy podjąć kroki w celu zapewnienia stopniowego ich powrotu do życia w społeczeństwie. Cel ten może być osiągnięty w szczególności przez zastosowanie rygoru przejściowego w tym samym lub w innym odpowiednim zakładzie albo przez warunkowe zwolnienie połączone z określonym rodzajem dozoru i ze skuteczną opieką socjalną. Administracje więzienne powinny ściśle współpracować ze służbami socjalnymi oraz organizacjami, które pomagają zwalnianym więźniom w odnalezieniu swego miejsca w społeczeństwie, zwłaszcza, jeżeli chodzi o życie rodzinne oraz zatrudnienie. Należy podejmować odpowiednie kroki w celu zapewnienia zwalnianym więźniom niezbędnych dokumentów oraz pomocy w znalezieniu mieszkania i pracy. Są oni ponadto zaopatrywani w środki utrzymania na najbliższy okres po zwolnieniu, mają należyte oraz odpowiednie do klimatu i pory roku ubranie, a także wystarczające środki, by dotrzeć do miejsca, do którego się udają. Uprawnionym przedstawicielom instytucji lub służb socjalnych powinno się umożliwić wszelki konieczny dostęp do zakładów karnych i więźniów w celu udzielania wszelkiej pomocy w przygotowaniu ich do zwolnienia oraz programu następczego⁴⁹⁰.

Badania polskie wskazują, że nasze społeczeństwo cechuje skłonność do silnego emocjonalnego potępiania zachowań dewiacyjnych oraz ich sprawców. Stopień tego napiętnowania jest zależny od rodzaju ocenianego zachowania,

⁴⁸⁹ Zob. R. Musidłowski, *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej*, [w:] T. Bulenda, R. Musidłowski, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003, s. 274.

⁴⁹⁰ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2001, s. 452-454. D. Gajdus, B. Gronowska, *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1998, s. 222-223.

motywów, które kierowały sprawcą oraz okoliczności, w których popełniony został dany czyn. Wobec osóbznaczonych wyrokiem skazującym na karę pozbawienia wolności, stosowana jest często zasada ograniczonego zaufania. Piętno pobytu w zakładzie karnym zakłóca pewne wymiary stosunków społecznych. Dlatego też pozytywny proces readaptacji społecznej jest uzależniony o pozytywnego stosunku społeczeństwa wobec osób, które odbywały karę pozbawienia wolności⁴⁹¹.

Powrót skazanych z miejsc izolacji do warunków „normalności społecznej” jest bardzo poważnym problemem. Kara pozbawienia wolności rodzi szereg ujemnych skutków, rzutując na trudności adaptacyjne inkarcjerowanych po zwolnieniu. Adaptacja społeczna powinna stanowić kolejny etap resocjalizacji rozpoczętej w zakładzie karnym lub stanowić utrwalenie jej wyników. Powinna ona być postrzegana w kategoriach ogólnospołecznych działań profilaktycznych prowadzonych w państwie, ku ogólnemu dobru.

Udzielanie pomocy opuszczającym zakłady karne powinno być traktowane jako ważny środek zapobiegania przestępczości powrotnej. Pierwsze działania leżą w gestii zakładu karnego oraz personelu wychowawczego, zapewniając skazanemu odpowiednie dokumenty osobiste, wyżywienie, odzież i obuwie stosowne do pory roku, a w sytuacjach tego wymagających, zapewnić także transport do miejsca zamieszkania⁴⁹².

Skazanym i ich rodzinom powinno udzielać się niezbędnej pomocy w celu ułatwienia im readaptacji społecznej, a zwłaszcza pomocy materialnej, medycznej i prawnej oraz pomocy w znalezieniu pracy i zakwaterowania. Udzielanie wsparcia należy do organów administracji rządowej i samorządowej i do kuratorów sądowych. W świadczeniu pomocy na rzecz byłych więźniów i ich najbliższych mogą uczestniczyć także osoby godne zaufania, stowarzyszenia, fundacje, instytucje i organizacje społeczne, kościoły i inne związki wyznaniowe⁴⁹³. Źródłem finansowania pomocy skazanym jest fundusz pomocy postpenitencjarnej, który oferuje im: świadczenia pieniężne (zapomogi) i rzeczowe (odzież, obuwie, żywność), opłacanie czynszu za lokal mieszkalny lub pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania, pokrywanie kosztów specjalistycznych porad prawnych, psychologicznych lub zawodowych, organizowanie i finansowanie kursów przygotowania zawodowego, pokrywanie wydatków związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją zdrowotną, finansowanie przejazdów PKP, pokrycie kosztów przeznaczonych na uzyskanie dowodu osobistego⁴⁹⁴.

⁴⁹¹ B. Post, *Reakcje społeczne wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności*, [w:] B. Hołysz (red.) *Opinia publiczna i środki masowego przekazu a ujemne zjawiska społeczne*, Warszawa 1981, s. 196.

⁴⁹² A. Wasilewska, *Pomoc postpenitencjarna jako element procesu resocjalizacji w warunkach wolnościowych*, [w:] S. Kawula, H. Machel (red.), *Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne*, Toruń 1999, s. 198.

⁴⁹³ I. Dybalska, *Pomoc postpenitencjarna w prawie karnym wykonawczym- przygotowanie do probacji* [w:] *Zapobieganie i zwalczanie przestępczości w Polsce przy zastosowaniu probacyjnych środków karnia: Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawstwa i Praworządności pod patronatem Marszałka Senatu RP L. Pastusiaka, Senat Rzeczypospolitej Polskiej- Kancelaria Senatu*, Warszawa 2004, s. 302 i in.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, s. 312.

Okazuje się, że osadzeni najczęściej oczekują pomocy finansowej, wsparcia w znalezieniu posady i miejsca zamieszkania⁴⁹⁵.

Pomoc udzielana osadzonym jest nieodzownym elementem systemu penitencyjnego. Okres przygotowania skazanych do wolności wymaga określenia adekwatnego planu odpowiadającego ich potrzebom. Zważywszy, iż znaczna grupa osadzonych nie ma żadnego przygotowania zawodowego celowe jest organizowanie różnych kursów zawodowych. Istotną formą aktywności mogłyby być warsztaty, umożliwiające kształcenie i rozwijanie posiadanych kwalifikacji. Należałoby zaangażować w udzielanie pomocy organizacje i instytucje, których cel stanowi wspieranie społecznej readaptacji byłych więźniów. Jednakże zmienia się poziom oczekiwań wobec wsparcia ze strony zwalnianych z zakładów karnych i rozszerza się krąg potrzebujących. Konieczne jest zwrócenie uwagi na trafne adresowanie pomocy, udzielanie jej w odpowiedniej formie i najwłaściwszym czasie dla osoby potrzebującej. Należałoby również wyposażać osadzonych w umiejętności i wiedzę pozwalające na samopomoc w sytuacjach trudnych⁴⁹⁶.

Cały proces resocjalizacji i readaptacji, od momentu inkarceracji aż do powrotu na łono społeczeństwa może także czerpać inspirację z pracy socjalnej, jako gałęzi nauki nastawionej w szczególności na kompleksową pomoc i wsparcie drugiemu człowiekowi. Warunkuje to także fakt, iż promuje ona (praca socjalna) zmiany społeczne, stara się rozwiązywać problemy międzyludzkie, działa na rzecz uspołecznienia i wyzwolenia jednostek oraz społeczeństw. Jej podstawowym obszarem interwencji są wzajemne relacje ludzi z ich środowiskiem⁴⁹⁷.

Reasumując w polskim społeczeństwie od dawna funkcjonuje stereotyp więźnia, który po wyjściu na wolność ponownie łamie normy społeczne i moralne. Opinię tę podtrzymują mass-media. Często napotykamy w prasie wypowiedzi utrzymane w katerycznym tonie: „Żaden psychopatyczny gwałciciel nie powinien wyjść na wolność, zwłaszcza na warunkowe zwolnienie”⁴⁹⁸. Zdaniem opinii publicznej zamieszczonej w „Newsweek” „[...] surowe prawo, które karze z całą bezwzględnością nawet dzieci, jest sprawiedliwe i skutecznie odstrasza potencjalnych zbrodniarzy”⁴⁹⁹. Społeczeństwo chętnie godzi się na osadzanie przestępcy w więzieniu, jednakże jego późniejszym losem na wolności nie jest już zainteresowane. „Ludzie chętnie widzieliby morderców i gwałcicieli w kamieniołomach, albo innych tego typu miejscach urządzonych na podobieństwo obozów koncentracyjnych”⁵⁰⁰.

⁴⁹⁵ L. Bogunia, R. Godyla, *Oczekiwanie skazanych w zakresie pomocy od społeczeństwa* [w:] B. Hołyst, A. Ambroziak, P. Stepniak (red.) *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa-Poznań-Kalisz, 2001, s. 524.

⁴⁹⁶ G. B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencyjnym*, Białystok 2002, s. 255 i in.

⁴⁹⁷ Por. Z. W. Stelmaszuk, *Prewencyjna rola pracy socjalnej z dzieckiem i rodziną*, [w:] *Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków*, (red.) E. Bielecka, Białystok 2006, s. 171.

⁴⁹⁸ D. Kowalska, K. Bonda, *Warunkowi mordercy*, „Newsweek” 2005, nr 7, s. 76.

⁴⁹⁹ I. Ryciak, *Tak mało lat, tak dużo zła*, „Newsweek” 2004, nr 44, s. 22.

⁵⁰⁰ W. Ozminowski, *Odbezpieczeni*, „Newsweek” 2004, nr 23, s. 59.

Bibliografia

1. Ambrozik W., *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja*, B. Urban, J. M. Stanik, (red.), Warszawa 2007.
2. Babiker G., Arnold L., *Autoagresja. Mowa zranionego ciała*, Gdańsk 2002.
3. Bałandynowicz A., *Filozofia probacji - podstawy aksjologiczne systemu sprawiedliwego karania*, „Prokuratura i Prawo”, luty 2005, nr 2.
4. Bałandynowicz A., *Filozofia probacji. Podstawy aksjologiczne sprawiedliwego karania*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, T. Bulenda, R. Musidłowski, (red.), Warszawa 2003.
5. Bałandynowicz A., *Kuratela dla dorosłych – pomoc w przystosowaniu do życia w społeczeństwie*, [w:] E. Kielecka (red.), *Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków*, Białystok 2006.
6. Bałandynowicz A., *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, B. Hołyst, S. Redo, (red.), Kalisz 1996.
7. Bałandynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2006.
8. Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.
9. Bałandynowicz A., *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa 1996.
10. Bałandynowicz A., *Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej*, [w:] *Resocjalizacja*, B. Urban, J. M. Stanik, (red.), Warszawa 2007.
11. Bałandynowicz A., *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej*, [w:] *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, J. Szałański, (red.), Łódź – Warszawa - Kalisz 1998.
12. Bałandynowicz A., *System probacji. Kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, T. Bulenda, R. Musidłowski, (red.), Warszawa 2003.
13. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 1999.
14. Bogunia L., Godyła R., *Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy od społeczeństwa* [w:] B. Hołyst, A. Ambrozik, P. Stępiak (red.) *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa-Poznań-Kalisz, 2001.
15. Ciosek M., *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk 1995.
16. Czajka W., *Efektywność resocjalizacyjna umieszczenia nieletniego poza zakładem poprawczym*, Warszawa 1979.
17. Czapów Cz., Jedlewski S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.
18. Czapska J., *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych – możliwości i granice*, [w:] *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, J. Czapska, W. Krupiarz, (red.), Warszawa 1999.
19. Dybalska I., *Pomoc postpenitencjarna w prawie karnym wykonawczym- przygotowanie do probacji* [w:] *Zapobieganie i zwalczanie przestępczości w Polsce przy zastosowaniu probacyjnych środków karania: Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Ustawodawstwa i Praworządności pod patronatem Marszałka Senatu RP L. Pastusiaka, Senat Rzeczypospolitej Polskiej- Kancelaria Senatu*, Warszawa 2004.
20. Dybalska I., *Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencjarnym realizowane przez służbę więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych*, [w:] B. Skafiriak (red.), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007.
21. Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Toruń 1998.
22. Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] J. Szacki, W. Derczyński, A. Jasińska-Kania (red.) *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.

23. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 1994.
24. Kamiński J., Milewski S., *Resocjalizacja skazanych. Poradnik dla kuratorów sądowych*, Warszawa 1979.
25. Kempa A., *Rola diagnozy psychologicznej w programowaniu resocjalizacji skazanych z anomaliami i zespołami uzależnień*, [w:] B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.
26. Kiryluk M., Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.), „Biuletyn PRO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa” 2000 nr 42.
27. Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Warszawa 1998.
28. Kowalska D., Bonda K., *Warunkowi mordercy*, „Newsweek” 2005, nr 7.
29. Kowalski S., Przedmowa, [w:] *System wychowawczy zakładu poprawczego*, J. Włodarek (red.), Warszawa 1977.
30. Kozaczuk F., *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego. Analiza porównawcza postaw wobec norm i wartości nieletnich oraz młodzieży szkolnej i skazanych*, Rzeszów 2005.
31. Kwieciński J., Waligóra B., *Zatrudnienie w strategii readaptacji społecznej skazanych – na przykładzie Zakładu Karnego we Wronkach*, [w:] B. Skafiriak (red.) *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007.
32. Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2001.
33. Lelental S., *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2000*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 40-41.
34. Lelental S., *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*, „Studia Kryminologiczne i Penitencjarne” 1977 t. 7.
35. Leśniak M., *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne*, [w:] *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, J. Szałański, (red.), Łódź - Warszawa- Kalisz 1998.
36. Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
37. Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 1994.
38. Moczydłowski P., *Brakujące ogniwo wymiaru sprawiedliwości – Urząd Probacji i Więziennictwa*, „Praca Socjalna” 2009, nr 2.
39. Moldenhawer A., *O przeprowadzaniu odosobnienia w zakładach więziennych*, Warszawa, 1866-1870.
40. Musydłowski R., *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej*, [w:] T. Bulenda, R. Musydłowski, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa 2003.
41. Nakwaski M., *O więzieniach pokutniczo-poprawczych*, „Przyjaciel Ludu”, Leszno, 1842.
42. Niemcewicz J. U., *O więzieniach publicznych, czyli domach pokuty rzecz krótka, jakimi są w Stanach Zjednoczonych Ameryki i jak w Królestwie Polskim zaprowadzone być mogą*, Warszawa, 1818.
43. Ozminkowski W., *Odbezpieczeni*, „Newsweek” 2004, nr 23.
44. Post B., *Reakcje społeczne wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności*, [w:] B. Hołyst (red.) *Opinia publiczna i środki masowego przekazu a ujemne zjawiska społeczne*, Warszawa 1981.
45. Puszkas M., *Problemy resocjalizacji a warunkowe przedterminowe zwolnienie*, [w:] *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*, J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, (red.), Lublin 2005.
46. Ryciak I., *Tak mało lat, tak dużo zła*, „Newsweek” 2004, nr 44.

47. Sałapa L., *Aktualna sytuacja i perspektywy polskiego więziennictwa jako instytucji resocjalizacyjnej*, [w:] S. Bębas, (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom 2010.
48. Sikora J., *Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych*, Warszawa 1978.
49. Skafiriak B., *Kobiety w warunkach izolacji więziennej a ich readaptacja do życia na wolności*, [w:] B. Skafiriak (red.), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków 2007.
50. Skarbek F., *O poprawie moralnej winowajców w więzieniach*, Warszawa, 1822.
51. Stelmaszuk Z. W., *Prewencyjna rola pracy socjalnej z dzieckiem i rodziną*, [w:] *Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków*, (red.) E. Bielecka, Białystok 2006.
52. Stępnia P., *Pomoc postpenitencjarna i społeczna readaptacja w świetle rozwiązań prawnych*, [w:] *Resocjalizacja*, B. Urban, J. M. Stanik, (red.), Warszawa 2007.
53. Stodolska L., *Warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w odbywaniu kary pozbawienia wolności*, [w:] *Zagadnienia penitencjarne*, Kalisz 2004.
54. Szczygieł G. B., *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok, 2002.
55. Szczygieł G., *Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli sądowej)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 31.
56. Szelhaus S., *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki wykołajenia*, Warszawa 1969.
57. Szymanowska A., *Czynniki sprzyjające i utrudniające readaptację społeczną recydywistów*, [w:] H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.
58. Szymanowska A., Korwin-Szymanowski G., *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów 2009.
59. Szymanowska A., *Wieżenie i co dalej*, Warszawa 2003.
60. Szymanowski T., *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa-Wiedeń-Kalisz 1996.
61. Urban B., *Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2004, t. 57.
62. Urban B., *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. LVII, 2004.
63. Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Kraków 2000.
64. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r., o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593).
65. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, (Dz. U. z dnia 5 sierpnia 1997 r. Nr 90, poz. 557 z późniejszymi zmianami).
66. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny, (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późniejszymi zmianami).
67. Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.
68. Wasilewska A., *Pomoc postpenitencjarna jako element procesu resocjalizacji w warunkach wolnościowych*, [w:] S. Kawula, H. Machel (red.), *Młodzi a współczesne dewiacje i patologie społeczne*, Toruń 1999.
69. Wysocka E., *Rola i funkcje religii w procesie resocjalizacji w świadomości skazanych – analiza teoretyczna i empiryczne egzemplifikacje*, [w:] S. Bębas, (red.) *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom 2010.